

17. Мальцев Г.В. Право и политика в контексте теории власти // Право и политика современной России. М., 1996. – С. 6-7.
18. Алексеев С.С. Линия права. – М.: Статут, 2006. - С. 306.
19. Малый А. Ф. Органы государственной власти области: проблемы организации. Архангельск, 1999. – С. 36.

УДК 340.1

Стрибко Т. І.,

асистент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР – СПЕЦИФІЧНИЙ РЕГУЛЯТОР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена розкриттю теоретичних та практичних питань нормативного договору як джерела і форми права, його місця і ролі врегулювання суспільних відносин, розкриття його сутності та змісту. Розглядаються проблеми розвитку нормативного договору в українській правовій системі, застосування договірної регулювання суспільних відносин, процедура договірної правотворчості.

Ключові слова: договір, нормативно-правовий договір, норма права, правовідносини, договірні правовідносини, юридичний факт, інтелектуальний елемент.

Статья посвящена раскрытию теоретических и практических вопросов нормативного договора как источника и формы права, его места и роли в регулировании общественных отношений, раскрытию его сути и содержания. Рассматриваются проблемы развития нормативного договора в украинской правовой системе, применение договорного регулирования общественных отношений, процедура договорного правотворчества.

Ключевые слова: договор, нормативно-правовой договор, норма права, правоотношения, договорные правоотношения, юридический факт, интеллектуальный элемент.

Article is devoted to disclosure of theoretical and practical questions of the standard contract as source and a form of the right, its place and a role in regulation of the public relations, disclosure of its essence and the contents. Problems of development of the standard contract in the Ukrainian legal system, application of contractual regulation of the public relations, procedure contractual law-makings are considered.

Keywords: contract, standard legal instrument, rule of law, legal relations hip, contractual legal relations hip, legal fact, intellectual element.

Постановка проблеми. Постійна увага дослідників до такого явища, як договір, пов'язана з тим, що юридична наука не претендує на утвердження раз і назавжди встановлених істин, а навпаки, будує свої теорії в історично складних контекстах соціальних цінностей, цілей і завдань. Зміна таких контекстів з неминучістю тягне за собою й необхідність перегляду основних правових понять. У такому випадку необхідно звернути увагу, що підхід до розробки теорії договору як загальноправової конструкції, є досить актуальним у зв'язку зі зростаючим значенням договору як регулятора суспільних відносин.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженню означеної проблеми присвячено цілий ряд праць вчених у галузі теорії держави і права: Н.М. Пархоменко, В.К. Бабаєва, Н.Г. Александрова, А.А. Мясина, Н.Д. Єгорова, М.Н.Марченка, М.І. Байтіна, В.В. Лазарева, С.В. Липеня, Ф.В.Тарановського, Р.О. Халфіна, О.С. Юффе.

Метою даної статті є розгляд теоретичних та практичних питань нормативного договору як джерела і форми права, його місця і ролі в регулюванні суспільних відносин, розкритті його сутності та змісту.

Виклад основного матеріалу. Розуміння договору як джерела права зародилося ще в епоху античності. Воно склалося на базі форм законотворчої діяльності, властивих республіканському періоду давньоримської історії, і в подальшому було використано західноєвропейською юриспруденцією. Мова йде про доктрину природного права, взяту на озброєння в середні віки європейською буржуазією, і

визнання договору як єдиного правомірного джерела позитивного права та стану держави. При цьому прихильники природно-правової школи розглядали договір скоріше як фактичне, а не юридичне джерело позитивного права, як соціальне обґрунтування останнього, засіб добровільного самообмеження свобод особистості.

Договір розглядався в основному як юридичний акт індивідуального характеру, що виконує в механізмі правового регулювання функцію юридичного факту, який породжує конкретні правовідносини. Договір розглядається як результат реалізації об'єктивного права, але ніяк не елемент правотворчості. До кінця XX століття відбувається своєрідний ренесанс природно-правової теорії, пов'язаний з трагічними наслідками Другої світової війни та становленням тоталітарних режимів у Європі. Згодом з'явилася необхідність знову повернутися до ідей природно-правової доктрини про невідчужуваність основних прав людини, суспільний договір і виникнення позитивного права. З'являються праці, що визнають нормативний договір як безсумнівне джерело права. Сьогодні правова наука визнає множинність джерел права, в тому числі й нормативний договір. Що стосується визначення загального поняття договору, то воно розробляється, як правило, в рамках загальної теорії права, а також різних галузей публічного права (конституційного, адміністративного, трудового та ін.). Однак у сучасних підручниках з теорії права, як правило, наводяться визначення приватноправового договору, а загальні визначення поняття договору відсутні. Термін «договір» у силу сформованих традицій у науці можна розглядати з різних точок зору. У словнику В.І. Даля, наприклад, під договором розуміється домовленість, взаємна угода. Але в той же час договором називається попередня умова або приватне зобов'язання. Багатозначне уявлення про договір відображено в ряді робіт вітчизняних і зарубіжних авторів, як правило, цивілістичної спрямованості. Так, наприклад, О.С. Іоффе визначає договором угоду двох і більше осіб про виникнення, зміну, припинення цивільних правовідносин, зазначає, що «іноді під договором розуміється саме зобов'язання, що виникає з такої угоди, а в деяких випадках цей термін позначає документ,

який фіксує акт виникнення зобов'язання з волі його учасників» [7, с. 26]. Аналогічну позицію займає Н.Д. Єгоров, згідно з яким «під договором розуміють і юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання, і саме договірне зобов'язання, і документ, у якому закріплений факт встановлення обов'язкових правовідносин» [6, с.3-4].

Для визначення поняття нормативно-правового договору вважаємо доцільним проаналізувати природу нормативно-правового договору з виявленням та розглядом властивих йому ознак, а вже потім здійснювати порівняння. Отже, по-перше, нормативно-правовий договір характеризується такою «універсальною» ознакою, як погоджувальний характер. По-друге, для нормативного договору характерний добровільний характер, що означає вільне волевиявлення сторін.

Крім того, нормативно-правовий договір характеризується еквівалентним, у своїй більшості оплатним характером; забезпеченістю в законодавчому порядку і взаємно обов'язковим характером, а також іншими загальними ознаками формулювання його поняття.

Існують і інші, крім перелічених вище, загальні визначення поняття нормативно-правового договору, в яких робляться спроби відобразити найбільш повним чином найважливіші сторони договору як джерела права.

У даний час у правовій науці можна констатувати три основні підходи до нормативності договору (а, отже, віднесення договору до числа джерел права): договір – це завжди індивідуально-правовий акт, який джерелом права бути не може, оскільки не містить у собі правових норм; лише деякі договори із загальної маси договорів і угод мають нормативний характер, а тому і є джерелом права; будь-який договір містить норми права особливого виду – локальні або «мікронорми», а тому всі договори є джерелами права.

Однак нині існує безліч категорій, що характеризують, по суті справи, одне й те ж саме джерело права – нормативний договір. В одному випадку його називають правовим договором, в іншому – просто договором, а іноді взагалі – типовим договором як джерело права [5, с. 86].

Ми вважаємо, що було б коректніше використовувати категорію «договір нормативного змісту» або просто «нормативний договір». По-перше, це відображає основну ознаку договору – нормативність, по-друге, відмежовує нормативний договір від загального поняття договору, з одного боку, і договору-угоди – з другого. В.В. Лазарєв та С.В. Липень, вважаючи єдиною ознакою нормативного договору наявність у ньому правових норм, визначають його як «згода двох і більше сторін, в результаті якого встановлюються, змінюється або скасовуються норми права» [11, с. 145]. Інші автори, наприклад, А.А. Мясін, визначають нормативний договір, як засноване на рівності сторін і спільності інтересів угоду, що містить у собі норми права загального характеру, спрямовану на досягнення бажаного сторонами (як правило, правотворчими суб'єктами) результату. Таким чином, вони не вважають обов'язковим участь сторони в нормативно-правовому договорі органу державної влади [10, с. 52]. Вчений у галузі теорії держави і права Н.М. Пархоменко зазначає, що нормативно-правовий договір – це угода, змістом якої є норми права між суб'єктами публічно-правових відносин, що може бути підставою для виникнення, зміни або припинення цих відносин [13, с. 6]. Існують й інші погляди на визначення нормативно-правового договору, наприклад, дослідник М.Н. Марченко намагався також сформулювати аналогічне визначення і на загальнотеоретичному рівні. Нормативно-правовий договір при цьому розглядається як заснована на рівності сторін і спільності інтересів угода, що містить у собі норми права загального характеру, спрямована на досягнення бажаного результату сторонами [11, с. 275].

Таке завдання потрібно ставити при перегляді питання про ознаки нормативного договору, не забуваючи при цьому визначити ознаки, що характеризують його сутність і соціальну значимість. Сам термін «нормативний договір» передбачає договір як акт правотворчості, акт, що встановлює правові норми. Норма права – «це загальнообов'язковий, формально-визначений припис, виражений у вигляді правила поведінки або відправного встановлення і є державним регулятором суспільних відносин». Норма права – це ще і «міра, модель,

еталон, масштаб відповідної, вираженої в державній волі належної або можливої поведінки людей, і як критерій, визначник правомірної і неправомірної, законної і протизаконної поведінки» [3, с. 181].

Отже, договір, який є джерелом права, містить норми права, які встановлюють, змінюють або припиняють права та обов'язки сторін договору, і являє собою юридичний акт вільної і свідомої волі сторін договору.

Таким чином, нормативно-правовий договір є по суті актом, породжуваним особливим видом правотворчості – договірним правотворенням, який також іменується в спеціальній літературі «погоджувальною правотворчістю». При договірній правотворчості відбувається узгодження волі сторін договору – а в результаті такої правотворчості з'являється і відповідний характер цього процесу: договірний акт – нормативно-правовий [8, с. 72]. Н.Г. Александров відзначає наявність у реальному житті особливої категорії договорів, за допомогою яких утворюються юридичні норми. В одних випадках ці нормоутворюючі договори самі по собі є джерелами права (в міжнародному, державному праві), в інших – угода про норму стає джерелом права за умови визнання за ним такого значення державною владою. На його думку, договір є джерелом права в тому випадку, якщо він спричиняє виникнення юридичної норми [1, с. 56].

Погоджуючись з цією точкою зору, вважаємо, що всі договори з функціонально-змістовною природою повинні бути поділені на індивідуальні (наприклад, договори-угоди як різновид юридичних фактів) і нормативні як джерела права.

Ф.В. Тарановський наводив три випадки дії нормативного договору як джерела права: а) міждержавні відносини; б) централізація держави – «договори між народами, племенами, громадами, станами, суверенами»; в) «при сильно розвиненій державній владі і монополії державного законодавства» передбачені диспозитивними законодавчими нормами можливості для суб'єктів права визначати свої відносини взаємною угодою» [13, с.151]. Н.Г. Александров поділяв нормативні договори та договори – джерела права, що

укладаються між суб'єктами права, які набувають значення джерел права за умови державної санкції» [1, с. 68].

У вітчизняній юридичній науці проблемі правовідносин завжди приділялася і приділяється значна увага. При цьому проблема досліджується як у загальнотеоретичному плані, так і в рамках галузевих наук.

Правовідносини – це те, що виникає на основі правових норм і в силу настання певних юридичних фактів, зв'язок суб'єктів права, що володіють взаємними суб'єктивними правами і обов'язками. Особливим видом правовідносин є договірні правовідносини, які і є безпосереднім предметом нашого дослідження. Договірні правовідносини – це такі правовідносини, які виникають, змінюються і припиняються на основі узгодження волі сторін з метою досягнення певного правового результату. Договірні правовідносини можна визначити як врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають на основі угоди, володіють інтелектуально-вольовим характером, встановлюють зв'язок між суб'єктами і забезпечують можливість державного примусу.

Основне призначення договірних правовідносин зводиться до реалізації в рамках закону поведінки суб'єктів права шляхом вказівки на межі їх можливої і належної поведінки.

Договірні правовідносини характеризуються наступними ознаками:

1. Вони виникають, припиняються або змінюються на основі договірних норм. Саме в договірних правовідносинах досягаються цілі узгоджених юридичних норм, саме у правовідносинах вони ефективно функціонують [4, с. 22]. Але договірні правовідносини як основа мають і норми чинного законодавства. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання про співвідношення договору і закону як передумов відповідних відносин.

М.І. Байтін вказує, що цивільні права та обов'язки можуть виникати і з договорів як передбачених законом, так і з договорів не передбачених законом, але що не суперечать йому. Бо що виникає в результаті волевиявлень і дій сторін, не передбачених законом, але і цивільні правовідносини, що не

суперечать йому, при всій своїй своєрідності, особливостях, врешті, ґрунтуються також на такій, що передбачає і закріплює таку можливість правовій нормі. «Таким чином, при усьому значенні волевиявлень самих суб'єктів ці психологічні факти не самі по собі, а на підставі закону, державної волі суспільства, втіленої в нормах права, надають регульованим ними громадським стосункам специфічної форми правових відносин» [3, с. 184].

2. Договірні правовідносини – завжди двосторонні правовідносини, що виражаються в юридичному зв'язку між суб'єктами. Норма права, що викликає правовідносини, носить характер, що завжди когось на щось зобов'язує і когось до чогось зобов'язує.

Р.О. Халфина вважає, що «права і обов'язки, що переймають на себе кожні із сторін, як правило, різні, але вони мають бути взаємно-погоджені, повинні у своїй сукупності дати єдиний правовий результат» [14, с. 50].

3. Договірні правовідносини носять інтелектуально-вольовий характер. Інтелектуальний елемент – усвідомлення поведінки; вольовий – здатність правової норми регулювати соціальну поведінку і здатність суб'єкта керувати своїми діями. У літературі відзначається, що правові стосунки носять вольовий характер: по-перше, тому, що через норми права в них відбивається державна воля; по-друге, внаслідок того, що навіть за наявності юридичної норми правовідносини не можуть автоматично з'явитися і потім функціонувати без волевиявлення його учасників, принаймні, одного з них. Інакше кажучи, правовідносини, перш ніж скластися, проходять через свідомість і волю людей.

4. Договірні правовідносини гарантуються, охороняються державою, а іноді й іншими суб'єктами. Держава створює необхідні економічні, соціальні й інші умови для повної реалізації правової норми [13, с. 26]. Договірні правовідносини за своєю природою є відносними.

Відносними є такі правовідносини, в яких сторони персонально визначені і виступають носіями прав та обов'язків стосовно один одного. У договорі завжди є конкретні учасники. Без цієї визначеності не може відбутися узгодження волі сторін,

а отже, і виникнення правовідносин. Договірні правовідносини можуть носити як активний, так і пасивний характер. Вони будуть активними з огляду на те, що їх сутністю виступають дії сторін, спрямовані на досягнення певного результату через узгодження волі. У той же час вони можуть бути в будь-якій частині повністю пасивними, тобто містити обов'язок утриматися від небажаної поведінки.

Важливою передумовою виникнення договірних правовідносин є юридичний факт – конкретна життєва обставина, з настанням якої норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Особливість юридичного факту в договірних правовідносинах полягає в тому, що ними можуть бути тільки угоди, консенсус як єдність волі, опосередковані інтересом – досягненням певного результату. У договірних правовідносинах беруть участь в більшості випадків колективні суб'єкти права. Зокрема, до них можна віднести саму державу, її суб'єкти (складові частини), державні органи, громадські організації. Договірні правовідносини, які встановлюються між державами при укладанні міжнародних договорів, містять у собі загальні правила поведінки і виступають як результат узгодження волі суб'єктів учасників того чи іншого договору.

Висновки. Таким чином, на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що договірні правовідносини – особливий вид правовідносин і тому містять у собі їх загальні ознаки. Водночас договірним правовідносинам властивий ряд специфічних рис, що відрізняють його від інших правовідносин. Варто відзначити, що у зв'язку з переходом країни до ринкової економіки, децентралізації правового регулювання, сфера застосування договірних відносин істотно розширилася, сформувалася чітка тенденція до збільшення використання договорів як регуляторів суспільних відносин.

Література:

1. Александров Н.Г. К вопросу о роли договора в правовом регулировании общественных отношений/ Н.Г. Александров// Ученые записки ВИЮН. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1946. – Вып.У1. – С. 36-72.
2. Бабаев В.К. Теория государства и права: учебник / В.К. Бабаев. – М.: Юрист, 2004. – 592 с.

3. Байтин М.И. Сущность права. Современное нормативное правопонимание на грани двух веков. – Саратов : Право и государство, 2001. – 544 с.
4. Бахрах Д.Н. Административный договор: вопросы теории / Д.Н.Бахрах, А.В.Демин// Российский юридический журнал. – 1995. № 2. С. 73.
5. Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М., 2000. – С.358.
6. Егоров К.Р. Рыночные отношения нуждаются в защите / К.Р. Егоров// Известия Мордовии. – 2000. 26 апреля. – С. 3-4
7. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М., 1975. – С.26.
8. Иванов В.В. Общие вопросы теории договора / В.В. Иванов. – М., 2000. – С. 72.
9. Марченко М. Н. Источники права: Учеб. пособие / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2008. – 760 с.
10. Мясин А.А. Нормативный договор как источник права: автореф. дис. ...канд. юрид. наук / А.А. Мясин. – Саратов, 2003.
11. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М., 1998. – С. 183
12. Пархоменко Н. М. Договір у системі форм права України / Н.М. Пархоменко. – К., 2000. – С.42.
13. Тарановский В.Ф. Учебник энциклопедии права / В.Ф. Тарановський. – С-Пб., 1917. – С. 180.
14. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве / Р.О. Халфина. – М., 1952. – С.50.

УДК 340.12:351.74

Цуркан О. В.,

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Стаття присвячена розкриттю феномену „правосвідомість”,
що виступає найважливішим показником ступеня правового